

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Stan i potrzeby etnologicznych badań śląskoznawczych

Author: Irena Bukowska-Floreńska

Citation style: Bukowska-Floreńska Irena. (2010). Stan i potrzeby etnologicznych badań śląskoznawczych. W: M.S. Szczepański, T. Nawrocki, A. Niesporek (red.), "Deficyty badań śląskoznawczych" (S. 132-150). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Irena Bukowska-Floreńska

Stan i potrzeby etnologicznych badań śląskoznawczych

Stan i potrzeby badań do 1939 roku

Początki polskich badań etnologicznych (zwanymi dawniej ludoznawczymi, etnograficznymi) w XIX i na początku XX wieku związane były z poszukiwaniem źródeł kultury narodowej w kulturze chłopskiej. Te same idee przyświecały amatorom badaczom, a później uczonym w powołanym w 1934 roku Instytucie Śląskim¹. W 1936 roku pod redakcją Romana Lutmana (historyka, organizatora życia naukowego na Górnym Śląsku) ukazała się praca zbiorowa *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*. We wstępie do tego wydawnictwa wśród dwunastu dyscyplin i prac badawczych Lutman wymienił potrzebę badań w zakresie etnografii. Miało to być „krytyczne wydanie materiałów etnograficznych i planowane dalsze ich zbieranie, obejmujące wszystkie przejawy kultury ludowej, opracowanie odpowiednich kwestionariuszy, wreszcie utworzenie osobnego ośrodka badań na Śląsku”².

Konkretne informacje o stanie polskiej wiedzy etnograficznej dotyczącej Śląska i jej deficytach w okresie międzywojennym w jednym z rozdziałów tej książki przedstawił Mieczysław Gładysz (etnolog i muzeolog).

¹ Rejestracją bieżących wydawnictw zajmował się Instytut Śląski z Komitetem Redakcyjnym bibliografii śląskiej przy Bibliotece Sejmu Śląskiego wydając od 1935 roku kwartalnik „Wykaz Literatury Bieżącej o Śląsku”.

² R. Lutman: *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*. W: *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*. Red. R. Lutman. Katowice 1936, s. XXV.

W części pierwszej, zatytułowanej *Przegląd ogólny*, dokonał charakterystyki pierwszych amatorskich opisów noszących cechy etnograficznych obserwacji i folklorystycznych zapisków oraz późniejszych już naukowych opracowań i materiałów publikowanych m.in. w „Zaraniu Śląskim” bądź w postaci monografii. Część druga to przegląd szczegółowy i ocena merytoryczna tych publikacji, które ukazały się do 1935 roku, z podziałem na kulturę duchową, społeczną i materialną, a w ich obrębie na dziedziny, z których można odnaleźć jakieś materiały źródłowe. Uzupełnieniem są mapki Śląska, na których autor zaznaczył przebadane i wymienione w publikacjach miejscowości, wyznaczając tym samym zasięg dotychczasowej wiedzy o regionie. Część trzecia tekstu poświęcona jest omówieniu potrzeb etnografii polskiej na Śląsku w zakresie konieczności opracowania: monografii kultury ludowej rodzimej ludności śląskiej, zbiorów muzealnych, bibliografii, kwestionariuszy badawczych, krytycznego wydania dotychczas zgromadzonego materiału oraz różnego rodzaju poczynąń organizacyjnych zmierzających do powołania centralnego „ośrodka etnograficznego”. Na końcu rozdziału znajduje się wykaz polskich pozycji bibliograficznych i krótkie omówienie stanu etnograficznych badań niemieckich. Szerzej o tych badaniach i opracowaniach niemieckich pisze, dopiero pod koniec XX wieku, Dorota Simonides w artykule poświęconym stanowi badań nad kulturą ludową śląskiej ludności rodzimej³ oraz w szkicu o współpracy badawczej niemiecko-polskiej i czeskiej w XIX wieku w badaniach nad śląskim folklorem⁴.

Centralny ośrodek etnograficzny miał odgrywać rolę koordynatora badań, do niego należałoby uporządkowanie i wydawanie gromadzonego materiału. M. Gładysz postulował powołanie dwóch mniejszych ośrodków powiatowych, zgodnie ze zróżnicowaniem kulturowym Śląska, skupiających się według niego wokół dwóch centrów, za jakie uważał Cieszyn i Bytom. Podkreślał niejednorodność kulturową obszaru badań, stwierdzając: „Obok stosunkowo pierwotnych połaci Beskidu Śląskiego występują wysoko uprzemysłowione okolice Bielska; dalej znów dostrzegamy znaczne różnice między Pszczyńskiem a Katowickiem, Bytomskiem a Oleskiem”. Za interesujące badawczo uznał Rybnickie i Raciborskie. Analizując w dalszym ciągu deficyty etnograficznych badań śląskoznawczych, zwracał uwagę wyłącznie na potrzebę badania kultury chłopskiej, podkreślając, że: „Nawet w przemysłowej części Śląska Górnego posiadamy jak gdyby oazy zasiedziałej ludności, tzw. siodłoków, strzegącej swoich tradycji,

³ D. Simonides: *Stan i metody badań śląskiej kultury ludowej ludności rodzimej (kultura duchowa i społeczna)*. W: *Śląska kultura ludowa. (Stan badań, studia i szkice)*. Red. D. Simonides. Katowice 1989, s. 7—12.

⁴ D. Simonides: *Mądrość ludowa. Dziedzictwo kulturowe Śląska Opolskiego*. Red. P. Kowalski, D. Simonides. Wrocław 2007, s. 21—26.

których niwelacyjne działanie pobliskich miast i centrów przemysłowych dotychczas zetrzeć nie zdołało [...]”⁵. Zastanawiając się nad strategią badawczą, uważał, że do badań tradycyjnej kultury materialnej wystarczą dobrze opracowane kwestionariusze badawcze, zaś dla kultury duchowej i społecznej, zwłaszcza wierzeń i sztuki „jeśli będziemy chcieli pogłębić nasze badania i wznieść się ponad bezduszne opisywanie zewnętrznych cech kultury, to oprócz gruntownego przygotowania teoretycznego potrzebne jest przede wszystkim zbliżenie się do ludu i umiejętne wniknięcie w wewnętrzne jego życie”⁶. W zamierzeniach badawczych pomijał jednak zupełnie powstały już nowy system kulturowy społeczności robotniczych oraz zjawiska kulturowe składające się na tradycję tych społeczności. To też do połowy XX wieku ograniczono się na tym terenie do zbierania zabytków dla potrzeb założonego w 1927 roku Muzeum Śląskiego. W zakresie etnografii gromadzono przede wszystkim stroje, hafty, ceramikę, sprzęty, meble, naczynia, wyroby z metalu i ozdoby, złotnictwo cieszyńskie, malarstwo i rzeźbę, przede wszystkim z terenu Beskidu Śląskiego, jak również spoza Śląska — z Podola, Pokucia, Wołynia⁷. Dłuższe badawcze pobyty w terenie i wyniki badań dotyczyły kultury materialnej górali śląskich⁸ (Malicki, 1936) oraz ich sztuki ludowej⁹. Publikacje wydawane były przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie jako „Wydawnictwa Śląskie — Prace Etnograficzne”¹⁰ bądź przez Muzeum Śląskie w Katowicach. W tym czasie prowadzono także penetracje terenowe na Śląsku Opolskim, a ich wyniki, w postaci historyczno-etnograficznej charakterystyki jego mieszkańców i kultury ludowej, zostały opublikowane w serii wydawniczej „Pamiętnik Instytutu Śląskiego”¹¹.

⁵ M. Gładysz: *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku w zakresie etnografii*. W: *Stan i potrzeby...*, s. 124.

⁶ Tamże, s. 125.

⁷ B. Bazieli: *Dział etnografii*. W: *Muzeum Górnośląskie w latach 1927—1977*. „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Historia”. Z. 3. Bytom 1978, s. 45—47.

⁸ L. Malicki: *Zarys kultury materialnej górali śląskich*. Katowice 1936.

⁹ M. Gładysz: *Górskie zdobnictwo drzewne na Śląsku*. Kraków 1935; Tenże: *Zdobnictwo metalowe na Śląsku*. Kraków 1938; A. Dobrowolska: *Żywotek cieszyński. Ze studiów nad strojem i haftem ludowym*. Katowice 1930; A. i T. Dobrowolscy: *Strój, haft i koronka w województwie śląskim*. Kraków 1936.

¹⁰ I. Bukowska-Floreńska: *Etnologiczne relacje Krakowa i Górnego Śląska*. W: *Kraków a Górny Śląsk. Wzajemne relacje*. [„Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu”. Seria: *Etnografia*. T. 10.]. Bytom 1997, s. 39—44.

¹¹ S. Wasylewski: *Na Śląsku Opolskim*. W: „Pamiętnik Instytutu Śląskiego”. T. 3. Katowice 1936.

Relikty tradycyjnej kultury — kontynuacja badań

Projektowane opracowanie monografii kultury ludowej Śląska uniemożliwił wybuch II wojny światowej. Po jej zakończeniu podjęto na nowo etnograficzne akcje badawcze, które w swych założeniach nawiązywały do przedwojennych koncepcji, toteż początkowo były ich kontynuacją. Prace etnologów podążały w dwóch kierunkach: naukowej interpretacji badanych zjawisk kulturowych oraz w kierunku usługowym związanym z organizacją życia kulturalnego, społecznego i oświatowego (gromadzenie zbiorów w muzeach, wystawy muzealne i opracowywanie do nich katalogów informacyjnych, konkursy twórczości ludowej). W te działania zaangażowane były przede wszystkim muzea, zaś w prace wydawnicze i naukowo-badawcze — Komisja Etnograficzna przy Śląskim Instytucie Naukowym w Katowicach, Katedra Etnologii w Uniwersytecie Wrocławskim, Instytut Śląski w Opolu i Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Terenowe badania zespołowe prowadziły też działy etnograficzne śląskich muzeów¹².

Przez kilkanaście lat badano stan i stopień zachowania tradycyjnej kultury ludowej (w rozumieniu kultury chłopskiej), gdyż zgodnie z dawnymi założeniami zmierzać należało do ujęcia całości problematyki kultury ludowej Śląska przez ustalenie jej pochodzenia, dokonujących się przemian i opracowania syntezy tradycyjnej kultury śląskiej. Z opisu zakresu tych badań oraz terenu, jaki obejmowały, dowiedzieć się można o ówczesnych deficytach etnologicznych badań śląskoznawczych i działaniach zmierzających do ich zniwelowania¹³. Polegało to, jak pisze Barbara Bazielić, na:

- zebraniu materiałów dotyczących sztuki i kultury ludowej w 28 miejscowościach, w powiatach: cieszyńskim, gliwickim, głubczyckim, kluczborskim, nyskim, oleskim, opolskim, prudnickim, pszczyńskim, raciborskim i tarnogórskim (w latach 1946—1948);
- zebraniu materiałów z zakresu folkloru przez podsekcję folkloru słowno-muzycznego Państwowego Instytutu Sztuki w Warszawie, pod kierunkiem Józefa Ligęzy, przy znaczącej pomocy Adolfa Dygacza i Polskiego Radia w Katowicach (do 1954 roku zebrano 12 521 pieśni z województw katowickiego i opolskiego);

¹² K. Kaczko: *Ośrodki badawczo-naukowe i upowszechnieniowe na Śląsku*. W: *Kultura ludowa sercem Śląska*. Red. B. Bazielić. Wrocław 1995, s. 173—196.

¹³ B. Bazielić: *Stan etnografii śląskiej po 1945 roku (środowisko katowickie)*. „Zaranie Śląskie” 1973, R. 36, nr 4, s. 714.

- badaniach terenowych przeprowadzonych w 1953 roku przez działy etnograficzne muzeów z inicjatywy dyrekcji Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu i Konserwatora Ochrony Zabytków w Katowicach (połączone z praktyką studentów) w 110 miejscowościach powiatów: bielskiego, cieszyńskiego, głubczyckiego, pszczyńskiego i raciborskiego;
- badaniach terenowych nad wzajemną pomocą w Beskidzie Śląskim, przeprowadzonych przez Zakład Etnografii Uniwersytetu w Łodzi w ramach akcji ogólnopolskiej w latach 1946—1947;
- badaniach nad rolnictwem i hodowlą prowadzonych w latach 1953—1956, kontynuowanych też w powiatach: cieszyńskim, gliwickim, głubczyckim, kłobuckim, lublinieckim, prudnickim, pszczyńskim, rybnickim i tarnogórskim;
- badaniach nad wierzeniami, zwyczajami oraz obrzędami urodzinowymi i pogrzebowymi prowadzonych w latach 1969—1970 przez Polski Atlas Etnograficzny (siedziba we Wrocławiu) w powiatach: gliwickim, lublinieckim, rybnickim, tarnogórskim i myszkowskim;
- badaniach inwentaryzacyjnych budownictwa ludowego zapoczątkowanych w latach 1953—1962 przez Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Konserwatora Ochrony Zabytków w Katowicach oraz Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, kontynuowanych przez Zakład Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (IHKM PAN) w Krakowie, na terenie województwa katowickiego i opolskiego; materiały zebrane przez zespół etnologów zatrudnionych w muzeach śląskich wykorzystane zostały do tworzenia Muzeum Wsi Śląskiej w Wojewódzkim Parku Kultury i Wypoczynku w Chorzowie i Muzeum Wsi Opolskiej w Bierkowicach pod Opolem.

We wszystkich poczynaniach badawczych współpracowały z sobą: Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Zakład Etnografii IHKM PAN w Krakowie, Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, Instytut Śląski w Opolu, Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu. Inicjatorem i kierownikiem całej tej akcji badawczej w latach 50. był Mieczysław Gładysz (dyrektor Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, później kierownik Zakładu Etnografii IHKM PAN), a w latach 60. i 70. Józef Ligęza (od końca lat 50. do 70. dyrektor MGB). W wyniku tych badań ukazała się pierwsza niewielka objętościowo synteza śląskiej kultury ludowej w opracowaniu Józefa Ligęzy¹⁴, później powstało nieco obszerniejsze opracowanie, w ramach serii wydawniczej *Ziemie Staropolski*, autorstwa Mieczysława Gładysza — część w tomie 1.¹⁵

¹⁴ J. Ligęza: *Lud. W: Śląsk, ziemia i ludzie*. Red. R. Lutman, K. Popiołek. Katowice—Wrocław 1948.

¹⁵ *Stare i Nowe Siołkowice*. T. 1. Red. M. Gładysz. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963, s. 453—522.

i ciąg dalszy w tomie 2.¹⁶ Poprzedziła je zapowiedź większej monografii etnograficznej Górnego Śląska¹⁷ oraz pod redakcją Gładysza monografii opolskiej wsi Siołkowice Stare i Nowe¹⁸, która miała być wzorcem przyszłych podobnych prac monograficznych. W tym też czasie ukazała się synteza Marii Bytnar-Suboczowej *Główne elementy kultury ludowej na Śląsku*, w formie artykułu wprowadzającego do kolejnego tomu „Prac i Materiałów Etnograficznych” poświęconego tej tematyce¹⁹. W latach 60. z inicjatywy działu etnografii Muzeum Górnośląskiego pod kierunkiem Józefa Ligeży i Eugeniusza Jaworskiego podjęto etnograficzne badania zespołowe nad stanem zachowania tradycyjnej kultury ludowej w różnych rejonach Górnego Śląska i na jego pograniczach, a szczególnie w Lubliniecko-Tarnogórskim, Rybnickim i Bielskim. Wyniki publikowano w rocznikach muzealnych, w postaci rozdziałów w monografiach miast wydawanych przy współudziale Śląskiego Instytutu Naukowego. Indywidualnie muzealnicy kontynuowali także badania na terenie Śląska Cieszyńskiego i w Raciborskim, czego pokłosiem były publikacje monograficzne Barbary Bazieliach dotyczące strojów i haftu oraz z różnych dziedzin kultury tego regionu w opracowaniu Barbary Polocz-kowej²⁰. Ludwik Dubiel publikował też badania nad urządzeniem wnętrza mieszkalnego w Beskidzie Śląskim i nad pszczelarstwem na Górnym Śląsku, Maria Gładyszowa — nad budownictwem. W tym czasie także Dionizjusz Czubala opracował folklor garncarzy na pograniczu śląsko-zagłębiowskim, rozszerzony później o materiał ogólnopolski. Obszerny wykaz licznych publikacji dotyczących tych i wielu innych dziedzin śląskiej kultury ludowej z lat 1936—1973 podaje Barbara Bazieliach²¹, a z lat 1936—2000 w artykule o twórcach i spadkobiercach śląskiej etnologii prezentuje Irena Bukowska-Floreńska²².

Nieco inne tradycje badań etnologicznych nad tradycyjną kulturą ludową Śląska odnotowuje się na obszarze Dolnego Śląska. Szczegółowe omówienie etnologicznych i folklorystycznych prac badawczych i publikacji dotyczących Dolnego Śląska znaleźć można w „Zeszytach Etnologii

¹⁶ Tamże, T. 2, s. 38—46, 211—234, 418—437.

¹⁷ M. Gładysz: *Prace nad etnograficzną monografią Górnego Śląska*. „Etnografia Polska” 1958, T. 1.

¹⁸ *Stare i Nowe Siołkowice...*, T. 1—2.

¹⁹ M. Bytnar-Suboczowa: *Główne elementy kultury ludowej na Śląsku*. W: „Prace i Materiały Etnograficzne”. T. 23. Katowice 1963, s. 7—78.

²⁰ W. Gojniczek: *Bibliografia prac Barbary Policzekowej*. „Pamiętnik Cieszyński” 1996, T. 9, s. 13—27.

²¹ B. Bazieliach: *Stan etnografii śląskiej...*

²² I. Bukowska-Floreńska: *Etnologia na Górnym Śląsku — twórcy i spadkobiercy. Cieszyński ośrodek etnologiczny*. W: *Przeszłość etnologii polskiej w jej teraźniejszości*. Red. Z. Jasiewicz, T. Karwicka. Poznań 2001, s. 41—65.

Wrocławskiej” wydawanych w Uniwersytecie Wrocławskim²³. W etnologicznej literaturze polskiej brak pełnej wiedzy o historii i wynikach badań śląskoznawczych z czasów wieloletniego zaboru niemieckiego czy dokumentacji o kulturze ludowej śląskiej ludności rodzimej. Deficyty wiedzy etnologicznej o tym obszarze do dziś są głębsze niż w przypadku innych subregionów Śląska. Badania prowadzone przez polskich etnologów skupionych w Zakładzie Etnologii w Uniwersytecie Wrocławskim zapoczątkowane zostały dopiero w 1946 roku. Roman Reinfuss, wywodzący się z muzealnego środowiska krakowskiego, próbował już wówczas zarysować potrzeby i zakres badań na Dolnym Śląsku, gdzie nauki humanistyczne szukały dowodów polskości tzw. Ziem Odzyskanych. W latach 1946—1947 wspólnie z Oddziałem Wrocławskim Instytutu Śląskiego, Wojewódzkim Urzędem Konserwatorskim i Państwowym Instytutem Badania Sztuki Ludowej w Warszawie rozpoczęto prace badawcze od rejestracji zabytkowego budownictwa drewnianego oraz zbierania zabytków ruchomych dla przyszłego muzeum etnograficznego oraz opracowania działu etnograficznego dla mającej się odbyć we Wrocławiu wielkiej Wystawy Ziem Odzyskanych. Badania nad reliktnymi budownictwa drewnianego: chłopskiego, przemysłowego i sakralnego, objęły powiaty: brzeski, namysłowski i wrocławski. W późniejszym okresie, gdy prowadzono już badania pod kierunkiem Adolfa Nasza, uwzględniono także inne dziedziny rodzimej tradycji kulturowej, takie jak: odzież, sztuka ludowa, rzemiosło, łowiectwo, rybołówstwo, obrzędowość doroczna i rodzinna. Z czasem znacznie rozszerzono problematykę i zasięg badań.

Zmiany demograficzne, jakie dokonały się na Dolnym Śląsku po 1945 roku, polegające na ubytku ludności rodzimej i na osadnictwie tzw. repatriantów ze Wschodu, czyli z dawnych terenów Polski, reemigrantów polskich z innych krajów Europy, osiedleńców różnego etnicznie pochodzenia (Łemkowie, Rumuni, Grecy), stały się inspiracją kolejnego etapu badań. Były to przemiany kulturowe we wsi dolnośląskiej pod wpływem tego osadnictwa. Jak można było się spodziewać, z lokalnej tradycji kulturowej niewiele w nich pozostało. Dlatego następnym etapem badań stało się z konieczności badanie kultury osiedleńców, ich korzeni, a później procesu integracji. Zwrócono też uwagę na obraz współczesny tej tradycji i aktualne funkcje społeczne czy kulturowe. Początkowo ograniczano się do badań na Dolnym Śląsku i na Opolszczyźnie (gdzie wśród ludności rodzimej można było prowadzić badania nad lokalną tradycją kulturową), stosunkowo szybko rozszerzając je na cały Śląsk, a więc także Śląsk Górny i Cieszyński, ob-

²³ I. Bukowska-Floreńska: *Wrocławskie badania śląskoznawcze — tradycje i współczesność*. W: „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej”. Z. 1 (8). Red. A. Paluch. Wrocław 2006, s. 75—102.

jęto również tereny pogranicza polsko-niemieckiego (Łużyce w Niemczech) i polsko-czeskiego (Zaolzie, Śląsk Opawski). Materiały z badań śląskoznawczych wykorzystywano w pracach dotyczących Polski i Europy, zwłaszcza w opracowaniach dotyczących problematyki etniczności²⁴.

Wraz z rozwojem studiów etnologicznych w Uniwersytecie Wrocławskim, związanym z tym zwiększeniem się liczby etnologów-nauczycieli akademickich i koniecznością organizowania obozów naukowych dla studentów podejmowano terenowe badania zespołowe we współpracy z rozwijającym się Muzeum Etnograficznym. Obejmowały one prawie wszystkie dziedziny tradycyjnej kultury ludowej: budownictwo, wyposażenie domów i gospodarstw, pożywienie, rzemiosło, sztukę ludową, obrzędowość, religijność, wiedzę i leczenie ludowe, rodzinę wiejską, więzi rodzinne i krewniacze, współdziałanie sąsiedzkie i strukturę demograficzną, ubiór, folklor słowny i muzyczny i inne zagadnienia. Realizowane w latach 60. i później kierunki badawcze dotyczyły tradycji kulturowej ludności rodzimej oraz aktualnych przemian kulturowych wsi dolnośląskiej, co uwidoczniło się w coraz liczniejszych publikacjach wypełniających początkowy deficyt etnologicznej wiedzy o tym regionie. Na szczególną uwagę zasługują tu specjalny tom 20. „Prac i Materiałów Etnograficznych” zatytułowany *Wieś dolnośląska* pod redakcją Adolfa Nasza, kilka następnych tomów pod tym samym tytułem oraz monografia dolnośląskiej wsi *Prace*²⁵ wydana także w ramach „Prac i Materiałów Etnograficznych” przez reaktywowane po wojnie i działające prężnie zwłaszcza na niwie wydawniczej Polskie Towarzystwo Ludoznawcze (PTL) z siedzibą Zarządu Głównego we Wrocławiu²⁶. Do lat 80. opublikowano wiele prac o charakterze monografii problemowych dotyczących różnych dziedzin śląskiej kultury ludowej i folkloru, w rocznikach etnograficznych czasopism naukowych, pracach zbiorowych bądź jako opracowania zwarte. Warto dodać, że wśród publikacji folklorystycznych z tych lat można znaleźć cenne wyniki badań i wskazania dotyczące deficytów i postulatów badawczych

²⁴ A. Nasz: *Wpływ śląsko-łużyckiej rubieży leśnej na dynamikę procesów etnograficznych*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1958, T. 13, nr 3, s. 159–188; Z. Staszczak: *Niektóre nawiązania słowiańskie w tradycyjnej kulturze ludowej Śląska w świetle danych „Atlas der deutschen Volkskunde”*. W: „Prace i Materiały Etnograficzne”. T. 20: *Wieś dolnośląska*. Red. A. Nasz. Wrocław 1970, s. 231–264; Z. Staszczak: *Pogranicze polsko-niemieckie jako pogranicze etnograficzne*. Poznań 1978.

²⁵ J. Pawłowska: *Dolnośląska wieś Prace w powiecie milickim w latach 1945–1960. Studium etnograficzne*. Cz. 1: *Kultura medialna*. Cz. 2: *Kultura duchowa i społeczna*. W: „Prace i Materiały Etnograficzne”. T. 25. Wrocław 1966–1968.

²⁶ Powstało we Lwowie w 1895 roku, później w Krakowie i Cieszynie, jego stałe czasopisma bądź serie wydawnicze to m.in. „Lud”, „Prace i Materiały Etnograficzne”, „Literatura Ludowa”, „Polski Atlas Etnograficzny”, „Atlas Polskich Strojów Ludowych”.

w zakresie etnologii i folklorystyki, autorstwa Doroty Simonides²⁷. Te i inne opracowania dotyczą zarówno konkretnych kategorii folkloru, jak i jego roli w polskiej świadomości narodowej. Dla popularyzacji wiedzy o tradycyjnej kulturze ludowej subregionu dolnośląskiego staraniem PTL wydano w 1996 roku popularnonaukowe opracowanie zespołu autorskiego Katedry Etnologii Uniwersytetu Wrocławskiego *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*. Wśród prac monograficznych z tego okresu na uwagę zasługuje doskonałe opracowanie opolskich folklorystycznych badań nad zwyczajami i obrzędami dorocznymi²⁸.

Plany opracowania syntezy śląskiej kultury ludowej ciągle odżywały wśród jej badaczy. Po sympozjum zorganizowanym przez Zakład Folklorystyki Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu i Komisję Etnologiczno-Folklorystyczną Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach, w ramach realizacji Rządowych Prac Badawczych dla tematu „Przeobrażenia społeczno-narodowe śląskiej ludności rodzimej”, koordynowanych przez Instytut Historii Uniwersytetu Wrocławskiego, ukazało się w 1989 roku opracowanie zbiorowe pod redakcją D. Simonides (przewodniczącej Komisji Etnologiczno-Folklorystycznej), zawierające podsumowanie stanu badań nad kulturą ludową śląskiej ludności rodzimej. Przedstawiono tu dotychczasowe badania nad kulturą materialną, społeczną i duchową, osobno nad sztuką ludową, zarysowano stan i potrzeby badań nad wybranymi dziedzinami kultury czy jej aspektami²⁹. Stanowiło to punkt wyjściowy do przygotowania przez zespół autorski etnologicznego ośrodka wrocławskiego oczekiwanej od dawna monografii *Kultura ludowa śląskiej ludności rodzimej*, którą wydało w 1991 roku Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego³⁰. Zamierzeniem redaktorów i autorów było nie tylko opracowanie syntezy wyników dotychczasowych badań i zebranych dotąd materiałów, ale także zaspokojenie potrzeby zaprezentowania przeszłości kulturowej rodzimej ludności śląskiej ważnej zarówno dla niej samej, jak i dla poznania jej przez zamieszkałych na Śląsku nie-Ślązaków. Opracowanie to składa się z trzech części zawierających wszystkie dziedziny kultury

²⁷ D. Simonides: *Śląska literatura ludowa na pograniczach kulturowych i etnicznych*. „Kwartalnik Opolski” 1963, nr 4; Taż: *O sytuacji w badaniach nad śląską prozą ludową*. „Kwartalnik Opolski” 1963, nr 1; Taż: *Rodzimy folklor a polska świadomość narodowa na Śląsku*. „Studia Śląskie. Seria Nowa” 1981, T. 39, s. 165–191; Taż: *Śląska folklorystyka — perspektywy i postulaty badawcze*. W: *Perspektywy badań śląskoznawczych*. Red. D. Simonides, H. Borek. Wrocław 1983; Taż: *Stan i metody badań śląskiej kultury ludowej ludności rodzimej (kultura duchowa i społeczna)*. W: *Śląska kultura ludowa...*

²⁸ J. Pośpiech: *Zwyczaje i obrzędy doroczne na Śląsku*. Opole 1987.

²⁹ *Śląska kultura ludowa...*

³⁰ *Kultura ludowa śląskiej ludności rodzimej*. Red. D. Simonides, P. Kowalski. Wrocław—Warszawa 1991.

ludowej, zgrupowane w problemach: człowiek — jego środowisko, dom i warsztat pracy oraz antropologia życia codziennego i świątecznego. Kilka lat później ukazała się autorska monografia Doroty Simonides. Jest to synteza tradycyjnej kultury ludowej Śląska Opolskiego w zakresie kultury duchowej i społecznej³¹.

Badania tradycji kulturowej społeczności industrialnych

Proces industrializacji i urbanizacji był jednym z ważniejszych czynników przemian społecznych i kulturowych na terenie całego Śląska, a w szczególności uprzemysławianych od ponad 200 lat obszarów centralnych Górnego Śląska, nazwanych w latach 60. Górnośląskim Okręgiem Przemysłowym (z jego aglomeracją katowicką, zwaną też górnośląską) i Rybnickim Okręgiem Węglowym. Choć śląscy etnolodzy skupiali się na gromadzeniu wiedzy o tradycyjnej kulturze ludowej regionu śląskiego, dostrzegali jednak rolę wspomnianych czynników w życiu codziennym, zajęciach, obrzędowości, zajęciach mieszkańców w wolnym czasie. Świadczą o tym pierwsze publikacje w latach 60., traktujące o wypale węgla drzewnego dla potrzeb kuźników i ich hutniczych dymarek³² oraz zainicjowane badania nad kulturą grup zawodowych górników i hutników. Badania nad grupą górniczą zapoczątkowała Maria Żywirska (zyciorysy górników, twórczość plastyczna), która założyła w 1947 roku Związkowe Muzeum Górnicze w Sosnowcu, oraz Józef Ligęza (badacz folkloru górniczego), dyrektor Muzeum Górnośląskiego. Badania kultury hutników prowadził Jerzy Hutka³³. Prace badawcze rozpoczęły w latach 50. w ramach Komisji Etnograficznej przy Śląskim Instytucie Naukowym³⁴. Były to badania nad tradycyjną kulturą społeczności górniczych, a w szczególności tradycje zawodowe znajdujące odbicie w organizacji pracy, narzędziach, ubiorze, kulturze życia codziennego, plastyce, wierzeniach i folklorze. Zgromadzili też materiał dotyczący problemów osadniczych związanych z rozwojem górnictwa i przemysłu. Wydana w 1964

³¹ D. Simonides: *Mądrość ludowa...*

³² S. Łysik: *Wypał węgla drzewnego na Górnym Śląsku w świetle badań etnograficznych*. „Zaranie Śląskie” 1961, z. 1, s. 84—91; L. Dubiel: „Mielerze” i „kurzocy” nad Kłonicą, Bierawką i Rudą. „Zeszyty Gliwickie” 1968, nr 6, s. 25—40.

³³ J. Hutka: *Środowisko robotników fabrycznych Zgoda obecne ZUT Zgoda*. W: *Materiały do historii załóg fabrycznych w Polsce południowej*. Red. D. Dobrowolski. Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, s. 7—68.

³⁴ B. Bazieli: *Stan etnografii śląskiej...*, s. 719—720.

roku monografia *Zarys kultury górniczej*³⁵ była publikacją, która otworzyła nowy szlak badawczych zainteresowań w śląskim ośrodku etnologicznym. Zwróciła ona uwagę tutejszych badaczy na drogę przemian kulturowych, jakie dokonały się w regionie pod wpływem wieloletniego procesu industrializacji i urbanizacji kultury. Odtąd zaczęto zwracać baczniejszą uwagę na rolę utrwalającej się tu w drugiej połowie XX wieku cywilizacji technicznej, na kształtowanie się nowych wartości społecznych i kulturowych, badano również funkcje tradycji kulturowej w społecznościach industrialnych Górnego Śląska. Temu celowi służyły zespołowe badania prowadzone pod kierunkiem Eugeniusza Jaworskiego (pracownika Muzeum Górnośląskiego, później Uniwersytetu Śląskiego) w 1966 roku w 10 miejscowościach Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego (materiały z badań znajdują się w dziale etnografii Muzeum Górnośląskiego i Muzeum Miejskiego w Zabrze) oraz podobne, prowadzone w formie studenckich obozów naukowych, w grupach 20 osobowych, pod kierunkiem Ireny Bukowskiej-Floreńskiej (Uniwersytet Śląski) w latach 1978—1986 w 20 miejscowościach Rybnickiego Okręgu Węglowego (materiały w Muzeum w Rybniku, ich rękopisy w Zakładzie Teorii i Badań Kultury Współczesnej w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Śląskiego). Wyniki badań stopniowo publikowano³⁶, wiele wykorzystano w okresie późniejszym. Jednym z przykładów może być praca zbiorowa poświęcona śląskim zabawom i uciechom³⁷, wydana jako wynik współpracy przez Śląski Instytut Naukowy, Muzeum Górnośląskie i PTL. W tym samym czasie członkowie Komisji Etnologicznej i pracownicy Śląskiego Instytutu Naukowego kontynuowali indywidualne badania nad tradycyjną i współczesną kulturą górniczą³⁸ oraz brali udział w dyskusjach na konferencjach poświęconych przygotowaniom do syntezy śląskiej kultury ludowej.

³⁵ J. Ligęza, M. Żywirska: *Zarys kultury górniczej*. Górny Śląsk, Zagłębie Dąbrowskie. Katowice 1964.

³⁶ J. Ligęza: *Podania górnicze z Górnego Śląska*. W: „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Etnografia”. Z. 5. Bytom 1972; I. Bukowska-Floreńska: *Twórczość plastyczna w środowiskach robotniczych Górnego Śląska na przykładzie rzeźby w węglu w XIX i XX wieku*. Bytom 1987; Taż: *Społeczno-kulturowe funkcje tradycji w społecznościach industrialnych Górnego Śląska*. Katowice 1987; Taż: *Wpływ industrializacji i urbanizacji na kształtowanie się współczesnego obrazu kultury ludowej na Górnym Śląsku*. W: *Kultura ludowa sercem Śląska*. Red. B. Bazieli. Wrocław 1988.

³⁷ *Śląskie uciechy i zabawy (materiały etnologiczno-folklorystyczne)*. Red. I. Bukowska-Floreńska. Bytom 1991.

³⁸ H. Gerlich: *Narodziny, zaślubiny, śmierć. Zwyczaje i obrzędy w katowickich rodzinach górniczych*. Katowice 1984; M.G. Gerlich: *Strachy. W kręgu dawnych śląskich wierzeń*. Katowice 1988; Tenże: *Wierzenia śląskie. Świat nadzmysłowy a życie codzienne, praca i obrzęd*. Warszawa 1992; *Górnicy stan w wierzeniach, obrzędach, humorze i pieśniach*. Red. D. Simonides. Katowice 1988.

W tym też czasie i w latach późniejszych Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej w Uniwersytecie Wrocławskim rozwijała kilka nurtów badawczych. Przede wszystkim kontynuowano badanie przemian kulturowych i społecznych stanowiących konsekwencję procesów migracyjnych i osadniczych dokonujących się po II wojnie światowej na Dolnym Śląsku. Zwracano uwagę na dokonujące się procesy integracyjne, próbowano uchwycić mechanizm zmian, prześledzić warunkujące je czynniki, ich tempo i kierunek. Śląsk stopniowo zmieniał swe oblicze, a badania na Dolnym Śląsku miały charakter pionierski i wymagały specjalnej strategii. Konieczne było rejestrowanie zarówno wnoszonych tu tradycyjnych elementów kultury zróżnicowanych społecznie i kulturowo grup ludności, uwzględnianie starych i nowych funkcji, wzajemną tolerancję, przenikanie się kultur, adaptację, tworzenie „nowej tradycji”. Podejmowano badania nad więziami krewniaczymi i tworzącymi się więziami sąsiedzkimi. Prowadzono też badania w innych rejonach Śląska, nawet na odległym Śląsku Cieszyńskim i na Zaolziu, organizując później szerokie dyskusje konferencyjne dotyczące całego obszaru Śląska jako etniczno-kulturowej wspólnoty i różnorodności oraz jego współczesnego oblicza³⁹. Sporo miejsca poświęcono problematyce tożsamości etnicznej Ślązaków i religijności⁴⁰. Problematyka ta była także przedmiotem badań folklorystów opolskich, czego przykładem jest etnologiczno-antropologiczne opracowanie odpustów parafialnych na Górnym Śląsku⁴¹ wydane w ramach serii „Prace i Materiały Etnograficzne” przez PTL. Ośrodek wrocławski kontynuuje dziś przedstawiony tu kierunek badań śląskoznawczych, łącząc go z problemami antropologii miasta.

³⁹ *Kultura ludowa sercem Śląska*. Red. B. Bazieli. Wrocław 1988; *Śląsk — etniczno-kulturowa wspólnota i różnorodność*. Red. B. Bazieli. Wrocław 1995; *Współczesne oblicze kultury ludowej na Śląsku*. Red. B. Bazieli. Wrocław 1992.

⁴⁰ E. Kłosek: „Swoi” i „obcy” na Górnym Śląsku od 1945 roku. *Środowisko miejskie*. Wrocław 1993; M. Michalska: *Przekaz wiedzy religijnej w społeczności polskiej na Zaolziu (Czechy)*. W: *Mędzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Społeczno-kulturowe ramy przekazu*. Red. J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska. Białystok 2003; I. Bukowska-Floreńska: *Wrocławskie badania śląskoznawcze...*, s. 86—89.

⁴¹ D. Światała-Trybek: *Święto i zabawa. Odpusty parafialne na Górnym Śląsku*. W: „Prace i Materiały Etnograficzne”. T. 32. Wrocław 2000.

Badania współczesne i ich deficyty

Badania śląskoznawcze związane z tradycyjną kulturą ludową są dziś prowadzone w działach etnograficznych muzeów śląskich, kierujących się doraźną potrzebą kolekcjonerstwa i opracowywania zbiorów, wystaw, katalogów czy wreszcie usługowej działalności kulturalno-oświatowej. Problematyka ta jest również obecna w opracowywanych i publikowanych komentarzach (o ogólnopolskim zakresie treści) do „Polskiego Atlasu Etnograficznego”, depozytu PAN w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej w Zakładzie Etnologii i Geografii Kultury w ośrodku cieszyńskim Uniwersytetu Śląskiego. Bazuje on na materiałach atlasowych gromadzonych zespołowo jeszcze w latach 50.—70. w ówczesnej Pracowni PAE PAN we Wrocławiu. W obecnie publikowanych pracach o charakterze monograficznym wykorzystywane są jednak przez etnologów zajmujących się problematyką śląską materiały z nowszych badań ośrodków wrocławskiego i cieszyńskiego oraz folklorystycznego ośrodka opolskiego⁴². Z nich też oraz z konsultacji pracowników naukowo-dydaktycznych i muzealnych czerpią rady praktyczne działające na terenie województwa śląskiego i opolskiego zespoły folklorystyczne, które zresztą coraz częściej dostosowują dawne obyczaje do potrzeb współczesnych, dlatego obserwujący to badacz ma już do czynienia ze zjawiskiem folkloryzmu⁴³.

Etnologiczny ośrodek cieszyński — a konkretnie Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej w Uniwersytecie Śląskim, w tym zwłaszcza Zakład Teorii i Badań Kultury Współczesnej i Zakład Antropologii Pogranicza i Społeczności Lokalnych — od swego powstania w 1995 roku (wówczas jako Zakład Etnologii) skupia etnologów mających pełną świadomość tego, że Śląsk to region pogranicza kulturowego i etnicznego niezwykle interesujący badawczo. W sytuacji zaniku tak zwanej tradycyjnej kultury ludowej, postępujących procesów modernizacji oraz przenikania kultur różnych środowisk i warstw społecznych, procesu integracji niektórych społeczności i globalizacji kultury, większość tutejszych etnologów, czując się spadkobiercami poprzednich śląskich badaczy, podjęła jednak nurt badań o ogólniejszym, antropologicznym charakterze, próbując szukać odpowiedzi na pytania: w czym wyraża się świadomość tożsamości kulturowej, regionalnej i etnicznej społeczności żyjących na pograniczach kulturowych i etnicznych (w tym społeczności miejskich i podmiejskich);

⁴² *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*. Red. Z. Kłodnicki. Wrocław 1996; D. Simonides: *Mądrość ludowa...*

⁴³ K. Kaczko: *Zespoły folklorystyczne i ich rola w utrzymaniu tradycji własnego regionu*. W: *Ludzie i kultury*. T. 1. Red. I. Bukowska-Floreńska. Żory 2003, s. 279—293.

jaka jest współczesna rola tradycji kulturowej; jakie są mechanizmy jej funkcjonowania i w jakich przestrzeniach przetrwała, co się zmieniło, a co trwa nadal i dlaczego; kto dziś jest nośnikiem tradycji „dawnej”, kto tworzy „tradycję nową”, jak to się dzieje, co ma szansę trwania, co ma wartość symboliczną i w czym się ona wyraża, jakie wartości i wzorce kulturowe decydują nadal o wyróżnianiu się regionu; jaką rolę odgrywa pamięć społeczna itp. Te i inne pytania nurtujące etnologów/antropologów kulturowych Uniwersytetu Śląskiego pozwoliły na wypracowanie kilku kierunków badawczych wzajemnie się uzupełniających. Szczegółową ich analizę za lata 1995—2009 zamieściłam w obszernym opracowaniu, opublikowanym w 11. tomie „Studiów Etnologicznych i Antropologicznych”⁴⁴.

Prowadzone obecnie badania na terenie Górnego, Opolskiego i Cieszyńskiego Śląska oraz na jego pograniczu polsko-czeskim (Zaolzie) mają charakter interdyscyplinarny. Efektem tych badań, zwłaszcza dotyczących problemów pogranicza i tożsamości, są prace zbiorowe: *Kultura ludowa na pograniczu; Śląsk cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną i regionalną; Pogranicze jako problem kultury*⁴⁵. Można jednak wyodrębnić z nich te elementy, które mają wyraźnie etnologiczno-antropologiczny charakter. Kultura ludowa pogranicza badana jest z uwzględnieniem zarówno tradycji kulturowej, jak i kultury współczesnej⁴⁶. Wieloletnie problemy badawcze (realizowane przez Zakład Teorii i Badań Kultury Współczesnej IEAK) to badanie funkcji tradycji w społecznościach nowoczesnych na pograniczach kulturowych i etnicznych oraz problemy społeczno-kulturowe miasta, w tym problemy ekologii kulturowej. Podjęcie tej problematyki rozszerzyło śląskoznawczą przestrzeń badawczą o społeczności miejskie i podmiejskie, co umożliwiło w kilku przypadkach uzyskanie zainteresowania i subwencjonowania badań przez samorządy miast i gmin, w których je prowadzono. Były to m.in. Rybnik,

⁴⁴ I. Bukowska-Floreńska: *Etnologia w Uniwersytecie Śląskim*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 11: *Etnologia na granicy. Dorobek etnologicznego ośrodka cieszyńskiego w Uniwersytecie Śląskim*. Red. I. Bukowska-Floreńska, G. Odoj. Katowice 2010.

⁴⁵ *Kultura ludowa na pograniczu*. Red. D. Kadłubiec. Katowice 1995; *Śląsk Cieszyński i inne pogranicza w badaniach nad tożsamością etniczną, narodową i regionalną*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 1. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 1997; *Pogranicze jako problem kultury*. Red. T. Smolińska. Opole 1994.

⁴⁶ D. Kadłubiec: *Z metodologii badań kultury ludowej pogranicza*. „Lud” 1995, T. 78; Tenże: *Górnicy śmiech (Komizm ludowy pogranicza czesko-polskiego)*. Wrocław 1995; M. Szalbot: *Na pograniczu sacrum i profanum. Przestrzenie ludyczne współczesnego miasta*. W: *Sfera sacrum i profanum w kulturze współczesnych miast Europy Środkowej*. Red. A. Oseski, A. Stawarz. Warszawa—Pułtusk 2004, s. 226—238; I. Bukowska-Floreńska: *The Socio-Cultural Borderland and the Problem of Integration in Upper Silesia*. In: *Borderland, Culture, Identity*. Ed. R. Kantor. Kraków 1996, s. 95—106.

Żory (badania prowadzone 4 lata), Sławków (na pograniczu z Małopolską), Dzierżoniów i Bielawa (Opolskie), Brenna (Cieszyńskie), Mysłowice (badania trwają nadal). Wszędzie prowadzono badania zespołowe, w których brali udział studenci i asystenci, gromadzący materiały opisowe, nagrania i zdjęcia (archiwum Zakładu). Wyniki udokumentowano nie tylko w pracach magisterskich, doktorskich, ale także w licznych publikacjach o charakterze syntetycznym lub szczegółowym.

Obserwując współczesną śląską rzeczywistość kulturową i lokalne potrzeby w zakresie świadomości tożsamości społecznej i kulturowej (co ujawniło się niedawno w spisie powszechnym), w szczegółowych dociekaniach zwraca się uwagę przede wszystkim na zagadnienia z zakresu kultury społecznej i duchowej, gdzie najsilniej ujawnia się tradycja i specyfika regionu⁴⁷, zwłaszcza zaś świadomość regionalna i etniczna⁴⁸. W ostatnich latach badano zatem rodzinę i system wartości w społecznościach górnośląskich⁴⁹, religijność i normy zachowań⁵⁰, aktywność kulturalną i postawy twórcze⁵¹. Od kilku lat prowadzone są etnologiczne

⁴⁷ M.G. Gerlich: *Współczesne kwestie etniczne w miastach Górnego Śląska*. W: *Tożsamość społeczno-kulturowa miasta*. Red. M.G. Gerlich. Zabrze 2003, s. 5—24; Tenże: *Specyfika i oryginalność tradycji Górnego Śląska. Rozważania na przykładzie „małej Ojczyzny”*. W: „Orbis Interior”. T. 5. Zabrze 2005, s. 46—68; I. Bukowska-Floreńska: *Tradycje lokalne i rodzinne a tożsamość kulturowa współczesnych środowisk miejskich i podmiejskich. Przykład Górnego Śląska*. W: *Ich małe ojczyzny. Ludność, korzenie, tożsamość w warunkach przemian*. Red. M. Trojan. Wrocław 2003, s. 134—143.

⁴⁸ M.G. Gerlich: „Jestem Górnoślązakiem”. *Co to znaczy?* W: *Konflikty etniczne. Źródła — typy — sposoby rozstrzygania*. Red. I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynkiewicz. Warszawa 1996, s. 191—196; M.G. Gerlich: *Co Górnoślązacy myślą o swoim narodzie? Czyli w kręgu potoczności i lapidarnej werbalizacji*. W: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska*. Red. L.M. Nijakowski. Warszawa 2004, s. 165—185; I. Bukowska-Floreńska: *The Socio-Cultural Borderland...*, s. 183—190; Taż: *Sposób życia a hierarchia wartości w grupach marginalnych na Górnym Śląsku. Przykład Rybnika i okolicy*. W: *Kultura grup mniejszościowych i marginalnych*. Red. L. Dyczewski. Lublin 2005, s. 69—80.

⁴⁹ I. Bukowska-Floreńska: *Rodzina na Górnym Śląsku*. Katowice 2007; Taż: „Swoi” i „obcy” na Śląsku. W: *Konflikty etniczne...*, s. 303—311.

⁵⁰ M.G. Gerlich, H. Orlich: *Sacrum — rodzina — tradycje*. Katowice 1995; M.G. Gerlich: *Czy Chrystus chodził po Kaufhauzie? Przyczynek do nowego spojrzenia na górnośląską religijność ludową — na przykładzie Tajemnic Różańcowych*. W: „Rudzki Rocznik Muzealny”. Ruda Śląska 2007, s. 49—74; G. Odoj: *Świętowanie odpustów parafialnych w Pszczyńskim*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 3: *Religijność ludowa na pograniczach kulturowych i etnicznych*. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 1999, s. 59—70; I. Bukowska-Floreńska: *Normy zachowań, wartości etyczne i estetyczne w tradycji śląskiej religijności ludowej (ze szczególnym uwzględnieniem Gliwickiego)*. W: „Rocznik Muzeum w Gliwicach”. Red. D. Reclaw. Gliwice 2000, s. 651—686; *Religijność ludowa na pograniczach kulturowych i etnicznych*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 3. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 1999.

⁵¹ K. Czerwińska: *Sztuka ludowa na pograniczach kulturowych i etnicznych. Przykład Śląska Cieszyńskiego — problemy badawcze*. W: *Pogranicza kulturowe i etniczne w Polsce*.

badania w przestrzeni miast śląskich i miast na pograniczach regionalnych i etnicznych. Przedmiotem dociekań są przykładowo: tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej czy wielokulturowa przestrzeń społeczna miasta⁵², pogranicza sacrum i profanum⁵³, rola miasta w kształtowaniu gustów estetycznych, analiza jego przestrzeni ludycznych i kontaktów kulturowych⁵⁴, życie i hierarchia wartości w grupach marginalnych czy problemy ekologiczne jako zjawiska kulturowe i społeczne⁵⁵. Zapoczątkowano badania śląskich miast postindustrialnych. Grzegorz Odoj skupia się na etnologiczno-antropologicznej analizie transformacji przestrzeni kulturowej i społecznej tych miast, prowadząc od kilku lat badania zespołowe z udziałem studentów⁵⁶. Etnolodzy ślascy próbują też uchwycić główne nurty zmian kulturowych regionu śląskiego⁵⁷. W przygotowaniu znajduje się pozycja podsumowująca dotychczasowy stan badań etnologicznych na Śląsku: *Śląsk — pogranicze*

Red. Z. Kłodnicki, H. Rusek. Wrocław 2003, s. 153—158; K. Czerwińska: *Sztuka ludowa na Śląsku Cieszyńskim. Między tradycją a innowacją*. Katowice (w druku?); Taż: *Aktywność kulturalna i postawy twórcze społeczności lokalnych pogranicza*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 7. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2003.

⁵² G. Odoj: *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*. Katowice 2007; Tenże: *Wielokulturowa przestrzeń społeczna miasta na przykładzie Mysłowic*. W: *Człowiek i kultura jako wartość. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Irenie Bukowskiej-Floreńskiej*. Red. R. Hołda, G. Odoj. Katowice 2008, s. 127—144.

⁵³ M. Szalbot: *Na pograniczu sacrum i profanum...*, s. 153—165.

⁵⁴ K. Czerwińska: *Rola miasta w kształtowaniu mody i gustów estetycznych wsi. Na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 8: *Miasto — przestrzeń kontaktu kulturowego i społecznego*. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2004, s. 216—225; M. Szalbot: *Przestrzenie ludyczne miast pogranicza jako przykład miejsc kontaktów kulturowych*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 8..., s. 226—238.

⁵⁵ I. Bukowska-Floreńska: *Cultural Traditions as an Ecological Value (Viewed Through the Example of the Upper Silesia)*. In: *Ethnology Anthropology at the Time of Transformation. Poland at the 14th Congress of the International Union of Anthropological and Ethnological Sciences*. Ed. K. Kaniowska, D. Markowska. Łódź 1998, s. 111—114; I. Bukowska-Floreńska: *Sposób życia a hierarchia wartości...*, s. 299—320; K. Czerwińska: *Ekologia kultury w kontekście sztuki samorodnej*. W: *Problemy ekologii kulturowej i społecznej w przestrzeni miejskiej i podmiejskiej*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 9. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2006, s. 189—197.

⁵⁶ G. Odoj: *Transformacja przestrzeni publicznej współczesnego miasta na przykładzie myślowickiego centrum*. W: *Problemy społeczno-kulturowe współczesnego miasta*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 10. Red. I. Bukowska-Floreńska. Katowice 2010; G. Odoj: *Ku nowej tożsamości. Górnośląskie miasta przemysłowe w procesie przemian*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 12: *Tożsamość etniczna i kulturowa w procesie przemian*. Red. A. Dróżdż, H. Rusek. Katowice [w druku].

⁵⁷ I. Bukowska-Floreńska: *Współczesna przestrzeń społeczno-kulturowa regionu — przykład Górnego Śląska*. W: *Zmieniające się oblicze regionu górnośląskiego*. Red. W. Maicher, A. Klasik. Katowice 2007, s. 54—66.

wielokulturowe w badaniach etnologów. Ma to być opis dziejów śląskoznawczych badań etnologicznych i folklorystycznych na tym terenie oraz bibliografia.

Podsumowując stan badań etnologicznych na Śląsku, można powiedzieć, że wiedza o tzw. tradycyjnej kulturze ludowej nie wymaga zbyt wielu uzupełnień. Dowodem na to są liczne opracowania częściowe różnych dziedzin kultury chłopskiej i tradycyjnej kultury górniczej w obrębie kultury materialnej, społecznej i duchowej oraz opublikowane i znajdujące się w druku syntezy (aktualnie przygotowywana jest przez członków Oddziału Śląskiego PTL popularnonaukowa monografia *Ludowe tradycje — dziedzictwo kulturowe ludności rodzimej województwa śląskiego* pod redakcją Barbary Bazielich). Najwięcej publikacji na temat tradycyjnej kultury ludowej dotyczy Śląska Cieszyńskiego.

W etnologicznym dorobku badań śląskoznawczych odczuwa się następujące braki:

- badań i publikacji dotyczących społeczności i kultury mieszczańskiej, w tym rzemiosła miejskiego (znane są jedynie prace historyków);
- o ile prowadzono badania tradycyjnej kultury górniczej, o tyle brak opracowań dotyczących innych grup zawodowych związanych z przemysłem, a także kolejarzy, tramwajarzy, rzemiosł wędrownych;
- badań wśród licznej rzeszy inteligencji, w tym inteligencji technicznej;
- badań nad nowym rzemiosłem związanym z obrzędowością doroczną, rodzinną, „produkcją” kiczu ogrodowego i samym kiczem;
- badań przestrzeni o szczególnie kulturotwórczym znaczeniu, do jakich należą ogródki działkowe i cmentarze, które obok oczywistych funkcji, spełniają wiele innych mających znaczenie w bieżącym życiu społecznym i jednostkowym;
- do przestrzeni niezauważonych dotąd przez etnologów należą stadiony sportowe i sport (zwłaszcza piłka nożna i żużel) oraz związane z tym zachowania, obyczaje, zdobnictwo symboliczne, odgrywające od dawna znaczącą rolę w życiu ludności śląskiej.

Współczesną wielokulturowość Śląska tworzy wspólnie ludność rodzima i ludność wywodząca się z różnych fal osadniczych. Transformacja wywołana przemianami społeczno-gospodarczymi stawia przed współczesnym etnologiem nowe zadania, zarówno jeśli idzie o przestrzeń badawczą, jak i strategię badań. Konieczne jest zatem prowadzenie rozpoczętych już badań z zakresu:

- problemów kulturowych i społecznych miast, zwłaszcza miast postindustrialnych — losu przestrzeni zamykanych bądź przekształcanych instytucji produkcyjnych, sposobu i stylu życia ludności po zmianach (życie codzienne, świętowanie, religijność, czas wolny, zachowania ludyczne, nowy folklor, problemy życia i śmierci i inne aspekty kultury);

- przestrzeń ideowa i symboliczna miast postindustrialnych i obecnych na ich obrzeżach supermarketów, ich kulturotwórczych funkcji poza-handlowych;
- w przestrzeni miejskiej i współczesnej (zmieniającej się) przestrzeni wiejskiej i podmiejskiej, oprócz prowadzenia ponownych badań nad współczesnym obrazem kultury różnych grup społecznych należy zwrócić uwagę na nowe zwyczaje towarzyskie, lokalne, związane z religijnością (np. festyny, pielgrzymowanie religijno-turystyczne, biesiadowanie);

Poznanie i opracowanie wskazanej problematyki ma inny cel niż dawne etnologiczne badania nad tradycyjną kulturą ludową. Wiedza o tradycji, kontynuacji jej przejawów jako korzeni i wyróżnika regionalnego daje możliwość świadomości identyfikacji z miejscem pochodzenia. Jest ważnym atutem tej tożsamości i więzi społecznej. Wiedza o współczesnej specyfice kulturowej może być przydatna w rozpoznawaniu potrzeb społecznych i kulturowych. Może być narzędziem współczesnej polityki społecznej.

Konieczne jest także w etnologicznej strategii badawczej modyfikowanie metod. Poza przyjętą dotąd w polskich badaniach etnologicznych metodą monograficzną, integralną czy stosowaną przez niektórych funkcjonalną powinno się umocnić stosowanie już coraz częściej szerokiego wachlarza metod przyjętych w innych naukach humanistycznych, jak: diagnostycznej, biograficznej, strukturalno-semiotycznej. Samo postępowanie badawcze, z uwagi na jakościowy charakter badań, skłania wyrażnie ku metodologii teorii ugruntowanej, zwłaszcza w badaniach z zakresu antropologii miasta.

Irena Bukowska-Floreńska

Stav a zapotřebí etnologického výzkumu nad Slezskem

Résumé

Text je snahou o shrnutí stavu etnologického výzkumu na Slezsku. Autorka zdůrazňuje, že věda o tzv. tradiční lidové kultuře nevyžaduje mnoha upřesnění, ale upozorňuje na ostatní nedostatky v etnologickém výzkumu nad Slezskem. Započítá k nim především nedostatek výzkumu a publikací, které se vztahují na společnost a měštanskou kulturu; četné říše inteligence, v tom technické inteligence; pracovních skupin spojených s průmyslem; a také výzkumu prostoru o zvlášť kulturotvorném významu (hřbitovy, koloniové zahrádky, sportovní objekty aj.). Současnou mnohakulturnost Slezska tvoří společně domácí obyvatelé a spojení s různými osídlenými vlny, jenž dnes tvoří společnou pohraniční kulturu. Transformace způsobena sociálně-hospodářskými změnami staví před současné

ho etnologa nové úkoly, zároveň pokud jde o vědecký prostor, jak i strategii výzkumu. Je proto nutné pokračování v zahájeném výzkumu především z oblasti kulturních a sociálních problémů měst; jejich symbolického prostoru a obrazu kultury různých sociálních skupin. Je také nutné modifikovat metody v etnologické strategii. Kromě zavedené v polském etnologickém výzkumu metody monografické, integrální nebo používané některými funkcionální, lze upevnit pořad častěji používané spektrum metod zavedených v jiných humanistických vědách, jako: diagnostickou, biografickou, strukturálně-semiotickou.

Irena Bukowska-Floreńska

The state and needs of ethnological Silesian studies

Summary

The text is an attempt to sum up the state of ethnological studies in Silesia. The author, emphasizing the fact that knowledge on the so called traditional folk culture does not require too many completions, however, she pays attention to the remaining gaps felt in the ethnological achievements of Silesian studies. These involve above all the lack of studies and publications concerning the community and bourgeois culture, a large number of intelligentsia, including technical intelligentsia, work groups connected with the industry, as well as studies of the space of a particularly culture-creative importance (cemeteries, allotments, sport facilities and others). The contemporary multiculturalism of Silesia is created together with native people and those coming from different settlement waves which constitute a joint culture of borderline these days. A transformation evoked by socio-economic changes brings a contemporary ethnologist new tasks, both when it comes to the research space and the research strategy. Thus, it is necessary to conduct the already started studies above all within the scope of cultural and social problems of towns, their symbolic space and the image of the culture of various social groups. It is also necessary to modify methods in the ethnological research strategy. Apart from the monographic method, integral or functional so far accepted in Polish ethnological studies a wide array of methods used in other humane sciences, such as a diagnostic, biographic and structural-semiotic one should be implemented.